

Методи психології

ПЛАН

1. Спостереження як метод дослідження.
2. Експеримент, його види.
3. Методи опитування.
4. Тестовий метод.
5. Метод аналізу продуктів діяльності.
6. Кількісний та якісний аналізи дослідження психічних явищ.

Література:

1. Введение в психологию / Под ред. А.В. Петровского. – М.: Академия, 1995. – С. 92 – 107.
2. Дубровина И.В. Психология. – М.: Просвещение, 1999. – С. 33 – 51.
3. Загальна психологія / О.Скрипченко, Л.Волинська, З.Огороднійчук та інші. – К.: «А.П.Н.», 2001. – С. 63 – 73.
4. Немов Р.С. Психология. В 3 кн. Кн.1 – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1997. – С. 16 – 27.
5. Основи загальної психології / За ред. С.Д. Максименко. – Київ: НПУ Перспектива, 1998. – С. 21 – 29.
6. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – СПб: Издательство «Питер», 2000. – С. 26 – 38.

1. Спостереження як метод дослідження.

Метод – це шлях пізнання, спосіб, за допомогою якого досліджується предмет науки.

Методи психологічних досліджень – це сукупність засобів і прийомів вивчення фактів психічних явищ та проявів психічної діяльності.

Основними методами психології є спостереження та експеримент.

Спостереження. Метод спостереження передбачає пізнання індивідуальних особливостей психіки людини через вивчення її поведінки. Інакше кажучи, за об'єктивними, зовнішньо вираженими показниками (дії, вчинки, мова, зовнішній вигляд) психолог робить висновок про індивідуальні особливості протікання психічних процесів (сприйняття, пам'яті, мислення, уяви), про психічний стан людини, про риси її особистості, темпераменту, характеру. Особливістю методу спостереження є те, що вивчення зовнішніх проявів психіки людини відбувається в природних життєвих умовах.

Спостереження може бути звичайним (бачення, слухання) та інструментальним, коли бачене й почуте в поведінці людини фіксується за допомогою фото-, кіноапарата або магнітофона. Інструментальне спостереження дає можливість документувати все, що спостерігається, а тому й глибше аналізувати, порівнювати.

Психологічне наукове спостереження потрібно відрізнити від побутового. Наукове спостереження не обмежується описом зовнішньо виявленого, а проникає в сутність явищ, з'ясовує причини тих чи інших актів поведінки і цим розкриває їх психологічну природу.

Одноразового спостереження за якимось явищем у поведінці та діяльності особистості недостатньо для того, щоб робити висновки про її психічний склад, розум, почуття, волю, риси характеру, темперамент, цілеспрямованість, моральні якості. Для того, щоб уникнути випадкових суджень, потрібні кількаразові спостереження тих чи інших морально-психологічних особливостей у різних умовах і на різноманітному матеріалі. За одноразовим або випадковим виявленням успіхів не можна судити, скажімо, про здібності особистості, силу її пам'яті чи мислення.

Щоб спостереження набрало наукового характеру, воно має відповідати певним вимогам:

- бути цілеспрямованим, а не випадковим;
- здійснюватися планомірно й систематично;
- бути забезпеченим достатньою інформацією про спостережуване явище (якомога більшою кількістю фактів);
- точно фіксувати результати спостереження.

Наукове спостереження висуває певні вимоги й до особистих якостей дослідника.

Зокрема, він повинен мати такі якості:

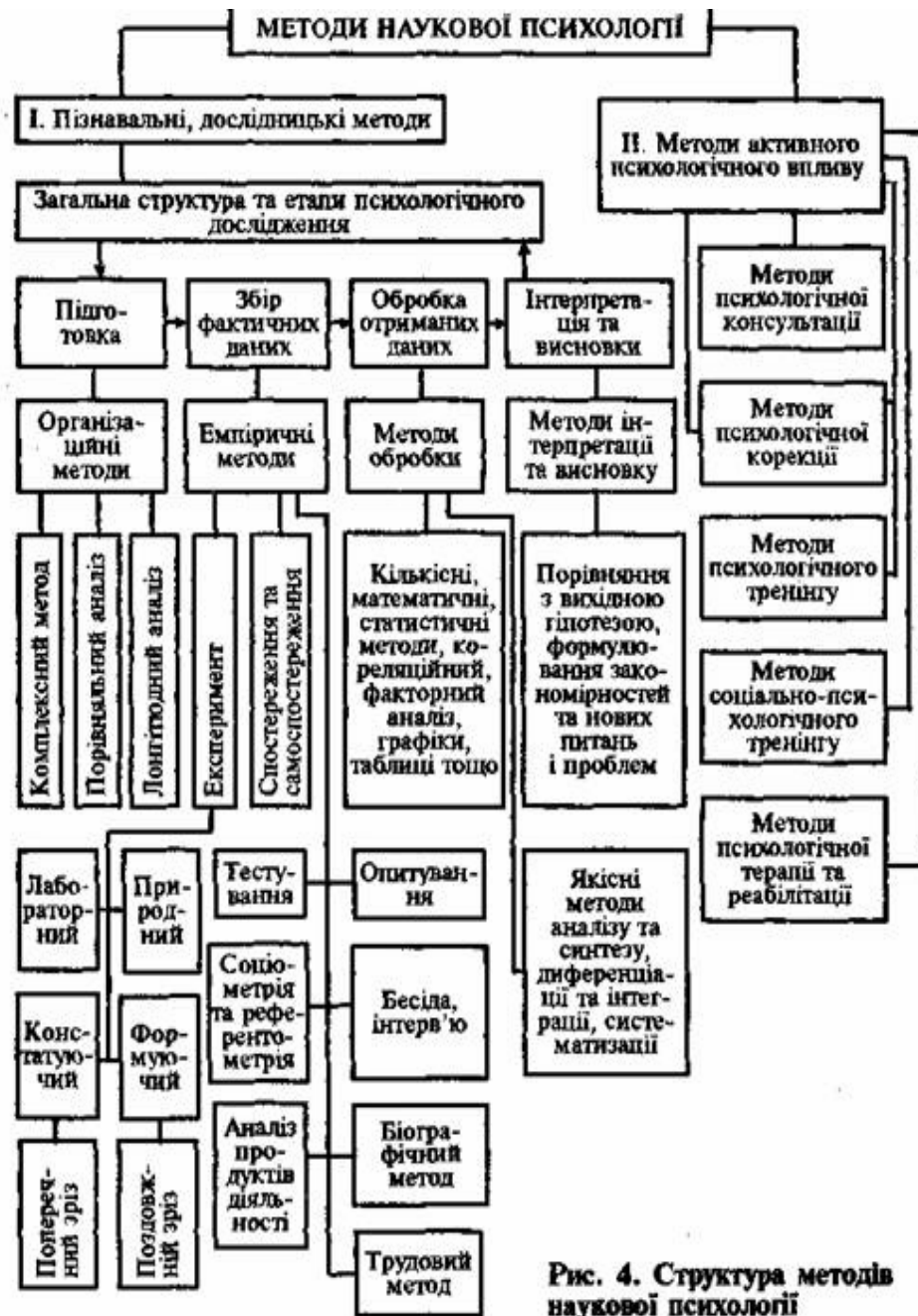

Рис. 4. Структура методів наукової психології

- бути об'єктивним при фіксації, словесному описі та класифікації спостережень;
- володіти собою, тобто його настрої та особисті характерологічні якості не повинні впливати на спостереження та позначатися на ньому та висновках;
- не бути тенденційно упередженим в організації спостереження та очікуванні його наслідків, щоб не зробити безпідставних висновків;
- не піддаватися першим враженням про піддослідного;
- не бути поблажливим щодо піддослідного;
- не приписувати піддослідному власних якостей і не пояснювати його поведінку з власної позиції.

Ряд вимог щодо проведення спостереження зумовлюється самою природою спостереження як виду діяльності. Зокрема, така особливість спостереження, як невтручання спостерігача у перебіг подій, породжує специфічні риси, що за різних обставин можуть бути то перевагами, то недоліками спостереження як наукового методу. Наприклад, вимушена очікувальна позиція призводить до того, що спостерігач потрапляє у залежність: він має чекати нагоди помітити те, що його цікавить. Часто сама ця обставина є обмеженням у порівнянні з активнішими психологічними методами.

Безумовно, пасивність, невтручання дослідника дає змогу одержати цінні дані, які неможливо отримати іншими методами: це можливість бачення цілісної ситуації, а не її окремих фрагментів або ознак; можливість вивчати явища у найприроднішому для них вигляді, не спотворюючи картини перебігу подій. Важливим також є те, що саме спостереження (як і бесіда) дає можливість помітити та зафіксувати невідомі досі явища, у той час, як експеримент більше залежить від плану. Усе це є наслідком мінімального впливу спостерігача на досліджувані явища, що й створює простір для спонтанності та незапланованості подій.

Важливу роль відіграють також особливості самого процесу сприйняття, який лежить в основі діяльності спостереження. Як відомо, сприйняття як психічний процес характеризується селективністю (вибірковістю), тому деякі події можуть залишатися непоміченими. Крім того, оскільки спостерігач має справу з цілісною ситуацією, великим відтинком людської поведінки, йому буває важко зафіксувати потік подій згідно з обраними одиницями оцінювання, бо часто ситуації бувають багатозначними й непевними. Яким би відстороненим не був дослідник, завжди «працює» певна настанова щодо спостережуваних явищ. Складність полягає саме в тому, що такі настанови не усвідомлюються, і навіть найсумлінніший спостерігач мимоволі є тенденційним. Тому наголосимо: дослідник зобов'язаний реєструвати факти «як такі», і в жодному разі не оцінювати їх.

Помилки спостереження можуть породжуватися суб'єктивністю дослідника. Щодо згадуваної селективності сприйняття можна сказати, що певною мірою «зняти» її дію може сенсibiлізація дослідника до сприйняття значущих для нього явищ, тобто в даному випадку саме дослідник, зацікавлений у результатах, може помітити більше і точніше, ніж стороння людина. З іншого боку, сильна настанова заважає неупередженому сприйняттю, бо часто можна побачити те, чого насправді не відбулося: бажане може видатися дійсним.

Іншим чинником помилок є якості самого дослідника: специфіка пізнавальних процесів, індивідуальний темп, індивідуальний стиль, темперамент, емоційна стійкість, витривалість тощо. Мають значення також і суто особистісні властивості, зокрема особливості психологічних захистів (помітну роль, наприклад, відіграє феномен проєкції своїх особистих рис та проблем на інших). Проєкція здійснюється на неусвідомленому рівні, і спостерігачеві просто здається, що в цій ситуації певне явище є виявом деякої внутрішньої властивості. Насправді явище може мати зовсім інше психологічне значення. Слід зазначити, що такі помилки становлять значну частину необ'єктивних результатів у спостереженні.

Крім того, причинами помилок можуть бути:

- 1) різниця у соціальному стані дослідника і досліджуваних;
- 2) перше враження;
- 3) попередні зустрічі, що сприяють формуванню певної настанови;
- 4) явища перенасиченості одноманітною діяльністю тощо.

2. Експеримент, його види.

Особливість експерименту полягає в тому, що дослідник сам створює умови, за яких досліджуване явище виникає неодмінно й закономірно. Експериментатор на свій розсуд може варіювати (змінювати, пробувати різні варіанти) умови проведення досліду і спостерігати наслідки такої зміни. При цьому дослідник дістає можливість чітко визначити чинники, які діяли в момент виникнення та перебігу досліджуваного явища, розкрити причини, що його зумовили, а також у разі потреби повторити дослід з метою нагромадження додаткових відомостей для обґрунтування одержаних результатів.

Розрізняють експерименти лабораторний та природний.

Лабораторний експеримент проводиться у спеціальних психологічних лабораторіях за допомогою відповідної апаратури. Дозволяє за допомогою реєструючих приладів точно вимірювати час протікання психічних процесів, наприклад, швидкість реакцій людини, швидкість формування навчальних, трудових навичок. Його застосовують в тих випадках, коли необхідно отримати точні і надійні показники протікання психічних явищ при суворо визначених умовах. Прикладом лабораторного

відхилення показників окремих досліджень від середнього арифметичного, то показовішим воно є для дослідженої психологічної особливості особистості.

Якісний аналіз проводять на основі кількісного аналізу, але не зводиться тільки до нього. В якісному аналізі з'ясовують причини високих чи низьких показників, залежність їх від вікових та індивідуальних особливостей особистості, умов життя та навчання, стосунків у колективі, ставлення до діяльності та ін.

Кількісний та якісний аналізи даних дослідження дають підстави для одержання психолого-педагогічної характеристики особистості та висновків про виховні заходи.

рівень розвитку окремих психічних процесів, рівні засвоєння знань, загального розумового розвитку особистості. Тести як стандартизовані методи дають можливість порівнювати рівні розвитку та успішності піддослідних з вимогами шкільних програм і професіограм різних спеціальностей.

З метою уникнення помилок при використанні тестів як методу психологічного дослідження їх зміст повинен відповідати досліджуваному явищу (розумовій діяльності, увазі, пам'яті, увазі тощо) і не потребувати для виконання спеціальних знань. Зміст тесту та інструкція до його виконання мають бути максимально чіткими та зрозумілими. Результати тестового дослідження не можна оцінювати як абсолютні показники розумових можливостей особистості. Вони є лише показниками рівня розвитку певних якостей на момент дослідження за конкретних умов життя, навчання та виховання особистості.

5. Метод аналізу продуктів діяльності.

Про психічне життя, особливості людини можна судити також опосередковано – за продуктами її діяльності, тобто за такими матеріалами, як малюнки, письмові твори (вірші, проза), технічні вироби, тематичні альбоми, колекції тощо.

Коли вивчають творчу діяльність людини, дуже важливо аналізувати не лише продукт, але й прослідкувати сам процес створення цього продукту, з'ясувати як були отримані певні результати. Окрім змістовної сторони цих продуктів діяльності (тематика, сюжет, зміст), деяке значення для пізнання особи має й їхнє оформлення, зокрема стиль письмового мовлення, манера малювання і т. ін. Все це дозволяє розкрити не лише особливості творчої діяльності, інтересів і здібностей піддослідного, але й отримати додаткові дані про його ставлення до тих чи інших явищ оточуючого середовища.

6. Кількісний та якісний аналізи дослідження психічних явищ.

За допомогою кількісного та якісного аналізів так само можна вивчати особистість. Кількісний, або варіаційно-статистичний, аналіз полягає в обчисленні коефіцієнтів правильного розв'язання завдань, частоти повторення спостережуваного психічного явища. Для порівняння результатів досліджень з різною кількістю завдань або різним кількісним складом групи користуються не абсолютними, а відносними, здебільшого відсотковими показниками. При кількісному аналізі результатів дослідження найчастіше використовують середнє арифметичне з усіх досліджень того чи іншого психічного процесу чи індивідуально-психологічної особливості. Для того, щоб робити висновки про вірогідність середнього арифметичного, обчислюють коефіцієнт відхилення від нього окремих показників. Що менше

експерименту може слугувати дослідження процесу впізнання за допомогою спеціальної установки, котра дозволяє на екрані (типу телевізійного) поступово пред'являти піддослідному різну кількість зорової інформації (від найменшої інформації до показу предмету в усіх його деталях), щоб з'ясувати, на якому етапі людина впізнає зображуваний предмет. Лабораторний експеримент сприяє глибокому і всебічному вивченню психічної діяльності людей. Успіхи сучасної наукової психології були б неможливі без застосування цього методу. Однак разом з перевагами лабораторний експеримент має і певні недоліки. Найбільш істотний недолік цього методу – його деяка штучність, котра за певних умов може привести до порушення природного ходу психічних процесів, а отже, до неправильних висновків.

Природний експеримент проводиться у звичайних для піддослідного умовах діяльності (у класі, під час праці, гри). Природний експеримент, як і лабораторний, проводиться за певною програмою, але так, щоб піддослідний не знав, що його досліджують, і розв'язував свої завдання спокійно, у звичному для нього темпі, з притаманними йому характерологічними особливостями і ставленням до навчальних, трудових, спортивних та інших доручень.

Різновидом природного експерименту є перетворювальний (навчальний та виховний).

3. Методи опитування.

Бесіда — це цілеспрямована розмова з піддослідним з метою з'ясування уявлення або розуміння ним явищ природи та суспільства, наукових питань, взаємозалежностей, причин та наслідків, переконань, ідеалів, ідейної спрямованості. Поставлені запитання мають бути чіткими й зрозумілими, спрямованими на психологічні явища. У бесіді потрібно домагатися не лише констатуючої відповіді, а й пояснення, мотивації, тобто відповідей на запитання не лише «що це таке?», а й «чому?», «як?».

Одним з варіантів бесіди є інтерв'ю, яке використовують у психологічних та соціологічних дослідженнях. В інтерв'ю виявляються думки, погляди, факти з життя респондента, тобто піддослідного, його ставлення до політичних подій, ситуацій, соціальних явищ тощо.

Інтерв'ю — спосіб одержання соціально-психологічної інформації за допомогою усного опитування.

Метод інтерв'ю відрізняється суворою організованістю і нерівноцінністю функцій співрозмовників: психолог-інтерв'юер задає питання суб'єкту-респонденту, при цьому він не веде з ним активного діалогу, не висловлює своєї думки і відкрито не виявляє своєї особистої оцінки відповідей випробуваного чи питань, які задаються.

Види психологічного інтерв'ю.

За ступенем формалізації:

Стандартизоване (формалізоване) інтерв'ю. У такому інтерв'ю заздалегідь визначені формулювання питань і послідовність, у якій вони задаються.

Нестандартизоване (вільне) інтерв'ю. При такому інтерв'ю психолог впливає лише загальному плану, сформульованому відповідно задачам дослідження, задаючи питання по ситуації. Завдяки своїй гнучкості розташовує до більш гарного в порівнянні зі стандартизованим інтерв'ю контакту між психологом і респондентом.

Напівстандартизоване інтерв'ю. При проведенні даного виду інтерв'ю психолог керується переліком як суворо необхідних, так і можливих питань.

За стадіями дослідження.

Попереднє інтерв'ю. Використовується на стадії пілотажного дослідження.

Основне інтерв'ю. Використовується на стадії збору основних відомостей.

Контрольне інтерв'ю. Використовується для перевірки спірних результатів і для поповнення банку даних.

За кількістю учасників.

Індивідуальне інтерв'ю — інтерв'ю, у якому бере участь тільки кореспондент (психолог) і респондент (випробуваний).

Групове інтерв'ю — інтерв'ю, у якому бере участь більш двох чоловік.

Масове інтерв'ю — інтерв'ю, у якому беруть участь від сотні до тисяч респондентів. В основному використовується в соціології.

Анкетування являє собою перелік питань, котрі дають піддослідним для письмової відповіді. Перевага цього методу у тому, що він дозволяє порівняно легко і швидко отримати масовий матеріал. Недолік же цього методу в порівнянні з бесідою — відсутність особистого контакту з піддослідним, що не дає можливість варіювати характер питань в залежності від відповідей. Тут також важливо правильно підібрати питання. Вони повинні бути чіткими, ясними, зрозумілими, не повинні навіювати ту чи іншу відповідь. Для забезпечення достовірності показників відповіді на одне питання часто контролюються відповідями на приховані аналогічні питання (при розходженні такі відповіді не беруться до уваги, так як вони не можуть бути визнані достовірними).

За структурою запитання анкети класифікують на відкриті, напівзакриті, закриті (цю групу запитань, у свою чергу, поділяють на альтернативні й неальтернативні).

Відкриті запитання не пропонують жодних варіантів відповідей, і респондент може висловлюватися на власний розсуд.

У *закритих* запитаннях респонденту дають повний перелік варіантів відповідей, пропонуючи обрати один або декілька з них. Їх поділяють на альтернативні (коли необхідно вибрати тільки один варіант відповіді) і неальтернативні («питання-меню», які допускають вибір кількох варіантів відповідей).

Напівзакриті запитання в переліку запропонованих відповідей мають позиції «інше» або «що ще?».

За формою виділяють прямі та непрямі запитання. *Прямі* запитання дають змогу одержати інформацію безпосередньо від респондента («Чи задоволені Ви своєю роботою?»). Коли ж від респондента необхідно одержати критичну думку про нього, інших людей, негативні явища життя, використовують *непрямі* запитання, пропонуючи на його розгляд уявну ситуацію, яка не вимагає самооцінки конкретно його якостей та обставин його діяльності.

Основні запитання спрямовані на збір інформації про зміст досліджуваного явища; неосновні — на з'ясування основного запитання (запитання-фільтри), перевірку щирості, правдивості відповідей респондента (контрольні запитання), встановлення контакту з респондентом (контактні). За змістом їх поділяють на: запитання про факти поведінки, спрямовані на виявлення вчинків, дій та результатів діяльності людей; запитання про факти свідомості (виявляють думки, мотиви, оцінки, очікування, плани респондентів на майбутнє); запитання про особистість респондента (соціально-демографічний блок запитань, що виявляють вік, стать, національність, освіту, професію, сімейний стан та інші статусні характеристики респондентів).

Підвищенню достовірності служить і забезпечення можливості для респондента ухилитися від відповіді або дати невизначену відповідь. З цією метою в анкеті передбачають такі варіанти відповідей, як «мені важко відповісти», «як коли», «буває по-різному» тощо. Важливо також, щоб запитання не мали у своїх формулюваннях явних або неявних підказок. При формулюванні оціночних запитань і варіантів відповідей обов'язково стежать за збалансованістю позитивних і негативних суджень.

4. Тестовий метод.

Тест — це проба, іспит, один із способів психологічної діагностики рівня розвитку психічних процесів і властивостей людини. Психологічні тести становлять собою певну систему завдань, надійність яких випробовується на певних вікових, професійних, соціальних групах і оцінюється та стандартизується за допомогою спеціального математичного (кореляційного, факторного та ін.) аналізу. За їх допомогою можна з'ясувати